

Жуковський О.І.
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Особливості динаміки чисельності єврейської етнічної меншини Правобережної України між переписами 1897 та 1926 рр.

Правобережна Україна завжди була поліетнічним регіоном, який представлений різними етнічними меншинами. На особливу увагу дослідників, безумовно, заслуговують проблеми єврейської історії краю. З огляду на співіснування українців і євреїв, внесок останніх у створення специфічного колориту міст і містечок, культурного розвою Київської, Волинської та Подільської губерній актуальними є вивчення особливостей етнодемографічної історії єврейської меншини.

Деякі аспекти проблеми частково знайшли своє відображення у демографічних статистико-аналітичних працях В. Лічкова, С. Мінаєва та А. Хоменка [1]. Вони містять статистичні дані, склад соціальних груп і професій єврейської людності. Проблемам асиміляції, змінам чисельності євреїв України присвячена робота А. Хоменка. Заслуговує на увагу також монографія Н.А. Черлюнчакевича «Национальный состав Советской Украины. Объяснительная записка к этнографической карте УССР», в якій автор спробував простежити процес розселення євреїв територією України, здійснив критичний аналіз загалом національного складу населених пунктів УСРР [2].

Для того, щоб проаналізувати зміни в чисельності національних меншин потрібно розглянути «вселюдні» переписи населення, які відбулися у 1897, 1920, 1923, 1924 та 1926 роках. Відповідно, порівняння даних цих переписів дасть змогу простежити динаміку змін єврейського етносу. Окремо потрібно зазначити, що перепис 1920 року, який проводився в часи громадянської війни, був не якісний. Цей факт спонукає нас до особливої обережності при розгляді його кінцевих результатів. Проте, перепис 1920 року містить певний статистичний матеріал, який може допомогти досліднику. Іншими джерелами інформації щодо чисельності національних меншин були всесоюзний перепис 1923 року та опис районів 1924 року. Найбільш значимим і змістовним у цьому напрямку став, безперечно, перепис 1926 року, який за вмістом статистичних матеріалів є найбільш детальним і повним. Отже, потрібно відмітити, що на основі вищезазначеного, за основу порівняння усвідомлено беруться переписи 1897 та 1926 років, а всі інші статистичні матеріали слугують як допоміжні. До останніх також можна віднести дані, що торкаються проблематики чисельності національних меншин, які розроблялися і накопичувалися державними структурними підрозділами, комісіями та певними установами: Відділом національних меншин Наркомату внутрішніх справ, Наркоматом

освіти, Центральним статистичним управлінням УСРР, Інститутом демографії, Центральною адміністративно - територіальною комісією та іншими.

Перепис 1897 року перший в Російській імперії окрім визначення чисельності населення повинен був з'ясувати, які етноси проживають у межах її кордонів та яка їх питома вага в державі. За переписом 1897 року на території Київської, Волинської та Подільської губерній найчисленнішим серед етнічних меншин була єврейська етнічна меншина. Питома вага євреїв перевищувала майже в 4 рази питому вагу поляків і майже в 6 разів німців. Єврейський етнос був рівномірно розселений по трьох губерніях [3].

Таблиця 1.

	Київська губернія				Волинська губернія						Подільська губернія			
	1897		1916		1897		1914		1916		1987		1916	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Євреї	430489	12.3		12.2	394774	13.2	555600	14.3		13.2	369306	12.2		12.3

Порівняємо кількісні показники національних меншин за 1897 та 1914 роки. Хоча дані за 1914 рік представлені лише по Волинській губернії, проте, як було зазначено вище, основний відсоток інонаціонального населення по трьох губерніях припадає саме на неї. Зважаючи на даний факт, це дозволить з'ясувати динаміку чисельності євреїв означеної губернії та визначити демографічні чинники, що впливали на неї. У зв'язку з тим, що на всій території Правобережжя відбувалися однакові соціально-економічні та політичні процеси, тому, на нашу думку, характерні особливості демографічної ситуації Волині були ідентичними для Київської та Подільської губерній.

Дані таблиці за 1914 рік відображають збільшення кількості єврейського етносу приблизно на 160 тис. Порівнявши відносні величини чисельності національних меншин за 1914 та 1916 роки, бачимо, що за дворічний термін питома вага євреїв відносно повернулася до рівня 1897 року. У зв'язку з тим, що територія України знаходилася спочатку у складі Російської імперії, а потім Радянської держави, ми умовно всю знайдену інформацію щодо кількості, питомої ваги, динаміки етнічних меншин розташуємо у хронологічному порядку. Це дасть змогу порівняти отримані дані та на їх базі визначити умови, в яких жила єврейська етнічна меншина та проаналізувати ті соціально-економічні та політичні процеси, що були підґрунтям цих умов. Наступним статистичним джерелом інформації є міський перепис 1923 року, який надає інформацію щодо чисельності

етнічних меншин у містах та селищах міського типу., але основною його хвилюючою є повна відсутність інформації про кількість сільського населення.

Таблиця 2.

Чисельність євреїв УСРР за 1923 – 1924 рр.

Губернії	Заг. кількість нас.	к-ть	% від заг. к-ті
Подільська	3503567	343303	9.8
Київська	4929147	342770	6.95
Волинська	2015165	169569	8.4

У 1922 р. відбулася адміністративна реформа, згідно якої Київська, Волинська, Подільська губернії були поділені на округи: Волинський, Шепетівський, Бердичівський, Проскурівський, Коростенський, Кам'янецький, Київський, Вінницький, Могилівський. Територіальні межі зазначених вище округів повністю не співпали з межами дореформених повітів, що ускладнює проведення відповідних порівнянь. Взявши сумарні дані чисельності національних меншин по всіх округах ми зможемо, хоча і відносно, отримати результат по Правобережжю. Хоча реформа відбулася у 1922 році, але дані 1923-24 рр. були зведені ЦСУ (Центральне Статистичне Управління) у таблицю національного складу УСРР за адміністративно-територіальним поділом царської Росії. Тому не можливо здійснити зіставлення кількості та питомої ваги євреїв за означені роки з даними за 1926 рік окремо по губерніях, а лише по всьому регіонові.

Згідно всесоюзного перепису, який відбувся у 1926 році на території Правобережної України проживало 595527 представників єврейського етносу, що склало 9% від усього населення краю [4].

Порівнюючи розрахунки, які містяться в табл. №2 з даними за 1926 рік, ми бачимо значне зменшення чисельності єврейського етносу – трохи більше, ніж на 260 тис. чоловік. У зв'язку з цим питома вага євреїв зменшилась на 0,8%. На нашу думку, основною причиною таких втрат у їх чисельності є еміграція, яка розпочалася у кінці XIX століття. Тут потрібно розрізняти зовнішню і внутрішню еміграцію. До першої відноситься виїзд єврейського населення за кордон спочатку Російської імперії, а потім Радянської держави. Зокрема основні потоки їх еміграції були до США, Палестини, Аргентини, Канади та інших країн.

На території Правобережної України діяли сіоністські організації, такі як Поалей Ціон, Гехалуц, сіоністи-соціалісти та інші. Головною метою цих об'єднань було переселення євреїв до Палестини та створення там єврейської держави. Тому вони всіляко підтримували еміграційний рух та готували робітничі кадри для роботи у Палестині [5]. Щодо внутрішньої міграції, то вона отримала зелене світло завдяки відміні у 1917 році так званої “смуги осілості”, за межами якої, євреям селитися заборонялось. Вона охоплювала територію Правобережжя, що у значній мірі вплинуло на перенаселення зазначеного етносу у Київській, Волинській та Подільській губерніях. Таким

чином, після 1917 року розпочалася внутрішня еміграція у межах Радянської держави. В основному євреї-емігранти переселялись із Правобережжя на схід та південний - схід у найбільші центри скупчення промисловості – Дніпропетровщину, Харківщину, Херсонщину та Крим [6].

Значне представництво євреїв у лавах більшовиків спричинило до масових вбивств останніх білими отаманами. Тільки за період з 1918 по 1920 роки було знищено більше 200 тис. євреїв [7].

Проведений нами порівняльний аналіз показників за 1897 та 1926 роки показав значне зменшення кількості євреїв на території даного регіону. Отже, за 30 років кількість останніх зменшилась майже на 600 тис. чоловік, основна маса з яких була емігрантами. Проте, беручи до уваги високий приріст єврейського населення, ця цифра значно зростає. Але тут потрібно також відмітити, що вона вже включає і зарубіжних емігрантів. Основними причинами зовнішньої еміграції стали згадана вище значна скупченість населення та складне економічне становище. Зокрема єврейське населення було обкладене високими податками, які постійно зростали. Обмеженість у виборі професії, що призвела до перенасичення фахівцями ремісничої справи і відповідного безробіття серед значної їх кількості також сприяло відтоку останніх із сім'ями з території Правобережжя. Одним із значних чинників негативної динаміки чисельності цього етносу були єврейські погроми, які, безумовно, спонукали населення до масового переселення. Прийшовши до влади, більшовики намагалися за допомогою цих негативних явищ у національній політиці російського царату, привернути єврейське населення на свій бік і переконати його у майбутніх позитивних змінах щодо них. Але після 1917 року процес еміграції закордон не припинявся, що сприяло і подальшому зменшенню кількості єврейського населення.

Отже, наведений вище матеріал свідчить, що протягом зазначеного періоду на території Правобережної України відбувалися значні етнодемографічні зміни, причиною яких слугували певні соціально-економічні та політичні процеси. Так, періоду з 1897 по 1926 роки, була притаманна негативна динаміка чисельності єврейського етносу, зокрема їх кількість зменшилась майже на 600 тисяч. Головними причинами цього були процес еміграції (внутрішня і зовнішня), складне економічне та соціальне становище та, безумовно, єврейські погроми та масові вбивства. Зменшення кількості населення та питомої ваги було притаманне і німецькій національній меншині. Що ж до причин, то вони були схожі на ті, які лягли в основу негативної динаміки чисельності єврейського етносу. Тут потрібно відмітити погіршення у ставленні до німецьких колоністів з боку урядових кіл Російської імперії, наслідком чого, стало падіння життєвого рівня німців на території Правобережжя. Також треба відмітити утиски на релігійному підґрунті, але вже у складі радянської держави, що з вище згаданим у сукупності слугувало значному відтоку німців-колоністів за кордон. На відміну від останніх національностей у польського етносу кількісні показники за означений період зросли у 2,5 рази, а питома вага – більше ніж у 3,5 рази. Зокрема, це пов'язано з недосконалістю перепису 1897 року,

значними асиміляційними тенденціями та радянсько-польською війною, які сприяли національній замкнутості поляків та змушували їх завуальовувати своє походження. І тільки після впровадження у життя політики держави, щодо забезпечення прав та різних потреб національних меншин, у поляків розпочався процес усвідомлення себе як нації та ріст патріотизму серед них. Тому це отримало своє відображення під час перепису 1926 року і втілилося у вищезазначені показники росту їх кількості та питомої ваги на території Правобережної України.

Список використаних джерел та літератури

1. Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года. – К., 1905. – 50с.; Мінаєв С.В. Наслідки вселюдного перепису 1926р. Населення України. Міський житловий фонд. – Харків: “Харківдрук”, 1928. – 91 с.; Хоменко А. Населення України 1897-1927рр. Популярна розвідка за попередніми підсумками перепису населення 17 грудня 1926р.— Харків: ЦСУ, 1927. – 79 с.; Хоменко А. Національний склад людності УСРР: Попередній нарис за новітніми статистичними даними. – Х.: Вид-во України, 1929. – 71 с.
2. Черлюнчакевич Н.А. Национальный состав Советской Украины. Объяснительная записка к этнографической карте УССР. – Харьков, 1925. – 130 с.
3. Таблица складена за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. СПб., 1904. - С. 9; XVII. Киевская губерния. – СПб., 1904. – С. 11; Обзор Волынской губернии за 1914 год. – Житомир, 1915. – С. 9-10; Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года. – К., 1905. – С. 2; Статистический ежегодник России. – 1916. – СПб., 1918.
4. Складено і вираховано за: Мінаєв С.В. Наслідки вселюдного перепису 1926 р. Населення України. Міський житловий фонд. – Харків, 1928. – С.74-75 ; Національний склад сільського населення України (За національністю господарів). Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 р. – Харків, 1927. – С.XVI-XIX.
5. Найман О.Я. Єврейські партії та об’єднання України (1917-1925): Монографія. – К.: ІПіЕНД, 1998. – С. 139, 147, 155.
6. Евреи Украины (Краткий очерк истории). Ч. II / Под общ. ред. Горовского Ф.Я. – К., 1995. – С.38.
7. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР. – М., 1929. – С.39.